

הרב יהודה זולדן

מתוך ספרו: מועדי יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ד, עמ' 257-264

הודאת גשמים בארץ ישראל

א. שדה פרטית, שדה שותפים, ושדות של הכלל

ב. ברכת הגשמים לאחר עצירת גשמים

ג. ברכת הגשמים בארץ ישראל ובחול

א. שדה פרטית, שדה שותפים, ושדות של הכלל

תאריך ראש השנה לאילן שנוי במחלוקת. במשנה בראש השנה א, א נאמר: "באחד בשבט ראש השנה לאילן כדברי בית שמאי. בית הלל אומרים בחמשה עשר בו". בגמ' בראש השנה יד ע"א מוסבר: "אחד בשבט ראש השנה לאילן. מאי טעמא? אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא: הואיל ויצאו רוב גשמי שנה". בשנה מבורכת בגשמים, יש להודות לקב"ה על טובה זו.¹ כך נאמר במשנה בברכות ט, ב:

על הגשמים ועל הבשורות הטובות אומר ברוך הטוב והמטיב.

ובגמ' ברכות נט ע"ב מפורט יותר:

מאי מברכין? אמר רב יהודה: מודים אנחנו לך על כל טפה וטפה שהורדת לנו, ורבי יוחנן מסיים בה הכי: אילו פינו מלא שירה כים וכו' אין אנו מספיקין להודות לך ה' אלהינו... עד תשתחוה, ברוך אתה ה' רוב ההודאות.² רוב ההודאות ולא כל ההודאות? - אמר רבא: אימא האל ההודאות. אמר רב פפא: הלכך נימרינהו לתרוייהו רוב ההודאות והאל ההודאות.³ ואלא קשיא! (= הטוב והמטיב או מודים?)

[א] לא קשיא, הא דשמע משמע, (=מודים) הא דחזא מחזי (הטוב והמטיב).

דשמע משמע היינו בשורות טובות, ותנן: על בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמטיב?

[ב] אלא: אידי ואידי דחזי מחזי, ולא קשיא, הא דאתא פורתא, הא דאתא טובא.

[ג] ואיבעית אימא: הא והא דאתא טובא, ולא קשיא, הא דאית ליה ארעא, הא דלית ליה ארעא.

אית ליה ארעא הטוב והמטיב מברך? והא (תנן) [תניא]: בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר ברוך שהחיינו והגיענו לזמן הזה, שלו ושל אחרים, אומר הטוב והמטיב?

[ד] לא קשיא, הא - דאית ליה שותפות, הא - דלית ליה שותפות.

והתניא: קצרו של דבר, על שלו הוא אומר ברוך שהחיינו וקיימנו, על שלו ועל של חבירו - אומר ברוך הטוב והמטיב.

רש"י בגמ' בברכות שם הסביר אחרת:

¹ בנושא זה עסק גם: הרב משה צבי נריה, "ברכת הגשמים", אמונת עיתן, 20 (כסלו-טבת תשנ"ח), עמ' 11-14. ראה גם: הרמ"צ נריה, "ברכת הגשמים", מאבני המקום, יג (תשס"א), עמ' 91-94; ראה עוד: דניאל שפרבר, מנהגי ישראל חלק ב עמ' עב-עד.

² ברכה זו נזכרת גם בגמ' בתענית ו ע"ב; ובנוסח אחר בירושלמי ברכות פ"ט ה"ב, ובתענית פ"א ה"ג; בראשית רבה יג, טו, ודברים רבה ז, ו; מדרש תהילים (בובר) יח, טז; תנחומא מקץ א.

³ הרמב"ם בהל' ברכות י, ה גורס: "רוב ההודאות אל התשבחות". ראה פירוש של הרב יוסף קאפח שם; הרב נחום רבינוביץ, יד פשוטה שם. על סיומת כפולה-אל ההודאות ורוב ההודאות, ראה: הראי"ה קוק, טוב רואי, תענית עמ' פ.

הכי גרסינן: (והתנן) [והתניא] בנה בית חדש וכו' - לא קשיא הא דאית ליה שותפות הא דלית ליה שותפות. ולא גרסינן אלא הא והא דאית ליה ארעא. והכי פירושו: תירוצא דשנינן קאי בדוכתיה, מודים אנחנו לך - בדלית ליה ארעא, הטוב והמטיב - בדאית ליה, ודקא קשיא לך בנה בית חדש אומר שהחיינו - לא קשיא, ההוא דבנה בית חדש שאין לו שותפות בה ועליה מברך שהחיינו, אבל גשמים בדאית ליה ארעא - טובה שיש לו שותפות בה היא, שהרי כל מי שיש לו קרקע שותף עמו בטובה זו.

לפי רש"י תירץ הגמ': "הא דאית ליה שותפות הא דלית ליה שותפות" איננו בא להבחין בין שדה שיש לו בו שותף במובן המשפטי - קניני, לבין שדה פרטי ללא שותף, שהרי אם יורד גשם בשדה אחת, סביר להניח שגם בסביבתו יורד, ושכניו אף הם שותפים בשמחתו והוא שותף בשמחתם. שותף לפי שיטת רש"י אין הכונה במובן הקניני - משפטי, אלא שדה של שכן הנמצא בסמוך. סיום הסוגיה: "והתניא: קצרו של דבר על שלו הוא אומר ברוך שהחיינו וקיימנו, על שלו ועל של חבירו - אומר ברוך הטוב והמטיב", אינו בא להבחין בין סוגי שדות אלא בין קניינים שגם אחרים שמחים בטובות שבאו להם לבין קניינים שאין אחרים שמחים בטובות שבאו להם. כלים חדשים אילו הם הנאות אישיות שאין אחרים שמחים בהם, בעוד שבשדה שירד עליה גשם גם אחרים שמחים בזה. לשיטה זו על גשמים אין מברכים אף פעם שהחיינו.⁴ על גשמים שירדו על שדה פרטי מברכים הטוב והמטיב, ועל גשמים שירדו כשאין לאדם שדה פרטי, מברכים מודים אנחנו לך.⁵ אך ממסקנת הגמ' כפי שהיא לפנינו עולה שיש שלושה מצבים:

- א. כשירדו גשמים על קרקע שלו, מברך שהחיינו.
 - ב. כשירדו גשמים על קרקע שלו ושל חבירו מברך הטוב והמטיב.
 - ג. כשירדו גשמים (גם אם אין לו קרקע פרטית) מברך מודים אנחנו וכו'.
- על פי מסקנה זו פסקו מספר ראשונים, וכך נפסק בשולחן ערוך.⁶ בדרך זו נקטו גם הרא"ה והריטב"א בתענית ו ע"ב, אלא שהוסיפו שכאשר יש לו קרקע משלו מברך ברכת שהחיינו על טובתו הפרטית, וברכת מודים על טובת הכלל. כשיש לו שדה משלו ועוד שדה בשותפות מברך שהחיינו והטוב והמטיב ואינו מברך ברכת מודים מפני שנפטרה בברכת הטוב והמטיב. ניתוח המחלוקת בין השיטות השונות הוא מה כונת הגמ': "שדה שלו ושל אחרים" "אית ליה שותפות" - האם שותפות קניינית ממשית, או שכנות. הרי"ף והרמב"ם פירשו שותפות ממשית, ואילו רש"י וסיעתו פירשו שכנות. את מחלוקת רש"י מול הרי"ף והרמב"ם, הסביר הרב יהונתן אייבשיץ בחידושי לברכות שם, ע"פ מחלוקת רש"י ותוס' בגמ' בתענית ט ע"א. רש"י שם בד"ה מטר כותב שגשם איננו יורד רק על שדה אחת, ואם יש צורך שכזה גם האחרים מתברכים מגשם זה. תוס' בתענית ט ע"ב תלמוד,

⁴ כשיטת רש"י סוברים גם: הרא"ש ברכות ט, טו ובקצרה ברא"ש תענית א, ג, (הובאו דבריו באבודרהם הל' ברכות שער שמיני, ובטור או"ח סימן רכא); רשב"א ובשיטה מקובצת בברכות שם.

⁵ רש"י תענית ו ע"ב מזכיר את סוגייתנו וכותב כך: "מאימתי מברכין על הגשמים - בפרק הרואה (ברכות נד, א) אמרינן: על הגשמים אומר הטוב והמטיב, והתם /ברכות/ (נט, א) פריקין הך ברכה דתקון לה רבנן, ומשנינן לה: הא - דחזא מיחזא, והא - דשמע משמע. והקשה שם ר' עקיבא איגר בגליון השי"ס, שהרי תירוצ' זה נדחה בגמ' ומדוע רש"י מצטט דוקא אותו, ונשאר בצ"ע. השפת אמת שם מתרץ שרש"י ציטט רק את תחילת הסוגיה, אבל אכן התכוון לכולה.

⁶ כך פסקו: רי"ף ברכות דף מג ע"ב מדפי הרי"ף; רי"ף תענית דף ב ע"א מדפי הרי"ף; הרמב"ם בהל' ברכות י, ה; ספר מצוות גדול עשין כז; ראב"ה ברכות סימן קמו; ספר האשכול (אלבק) הלכות ברכת הודאה דף לב עמוד ב; ספר כלבו סימן פז ד"ה הרואה חברו; שו"ע או"ח סי' רכא. סיכום הסוגיה בבירור הלכה לברכות דף נט ע"ב עמ' רמד.

כותב שאם לא יהיו צריכים אלא לעשב אחד ירד על אותו עשב ועל שאר כל השדה לא ירדו. רש"י לשיטתו שהשכנים נהנים אף הם, ממטר שיורד על שדה אחר, ואין צורך להעמיד בשותפות ממשית, ואילו הר"ף יסבור כשיטת תוס' שיתכן וירד גשם על שדה אחת ועל אחרת לא ולכן מעמיד בשותפות ממשית.

אמנם ע"פ הגהת הגר"א בגמ' בברכות נט ע"ב ניתן להצביע על כך שגם לשיטת רש"י יברכו ברכת שהחיינו על גשמים. הגר"א גורס בגמ' שם: "כללו של דבר, שכולו שלו אומר שהחיינו, שלו ושל אחרים אומר הטוב והמטיב". הגר"א הוסיף מילה אחת: "שכולו". כשיש בעל שדה אחת בלעדי בכל האזור, גם רש"י יודה שניתן לברך שהחיינו כי כאן אין אחרים שישמחו גם הם בשמחתו.⁷ דבר בולט נוסף הוא על פי כל השיטות הוא שברכת הטוב והמטיב (וגם שהחיינו) לפי הר"ף והרמב"ם, אילו הם ברכות שנאמרות כשיש לאדם הנאה ישירה מהגשמים לו בלבד ו/או גם לאחרים. וברכת מודים אנחנו לך נאמרת כשאין לאדם הנאה ישירה מהגשמים אלא שמחה על כך שהכלל כולו נהנה מהגשמים.⁸

ב. ברכת הגשמים לאחר עצירת גשמים

הגמרא, וכן הראשונים בפירוש הגמרא, אינם מבחינה בין ארצות שונות באשר לברכת הגשמים, ומשמע שברכה זו נאמרת בכל מקום. אך הרב אהרון בן יעקב, בספר כלבו סימן פז ד"ה הרואה חברו, הצביע על כך שלא נוהגים בברכה זו כיום:

ויש אומרים שאין ברכת הגשם נוהג עתה בינינו, לפי שאנו תדירין במטר ואין אנו מתאווים לו ושמחים כדרך ששמחים באותן הארצות שיש להם יובש גדול ועצירה רבה עד שצריכין רחמים על המטר, אבל אנו אין אנו צריכין לכך ולפיכך ברכת המטר אינה נוהגת. הסמ"ק בסימן קנא כתב: "ברכת הגשם אינו נוהג עתה". דבריו הובאו ע"י ר' יעקב בן ר' יהודה לנדא, בספר האגור הלכות ברכת הפירות סימן שיט, אם כי הם לא הסבירו מדוע. מדברי הכלבו משמע שבזמנו ובמקומו לא נהגו בברכה זו, מפני שבדרך כלל אין מחסור במים ואין עצירה בירידת הגשמים. לפיו, דין זה תלוי בכמות הגשם ובתדירותו בכל מקום ומקום. הרב יוסף קארו בבית יוסף או"ח סימן רכא, הביא את דברי ספר כלבו והסיק מדבריו: ומשמע דאתא לאשמועינן דכשהשנים כתיקון אין צריך לברך. דהא ודאי פשיטא שאפילו באותם ארצות שרגילים במטר אם נעצרו הגשמים והיה העולם בצער ואח"כ ירדו גשמים שצריך לברך.

לפיו, באותם ארצות שבדרך כלל אין צורך לברך, אך אם יהיה עצירת גשמים, יברכו ברכת הגשמים. הרמ"א בשו"ע או"ח סימן רכא, א מביא את דברי הסמ"ק, האגור והכלבו להלכה.

⁷ הצ"ח בברכות שם טוען שתשובת הגמ' המבחינה בין טובה לפורתא אין כוונתה לחלק בכמות בין מעט להרבה, אלא להבחין בין מקומות. פורתא הכונה שירדו גשמים רק על שדה שלו, וטובא כשירדו גם על שדות אחרים. אלא שהבחנה זו היא בין ברכת מודים לברכת הטוב והמטיב, לא בין שהחיינו לטוב והמטיב.

⁸ עוד על פרטי הלכות ברכת הגשמים, ראה: הרב שריה דבליצקי, פלגי מים - ובו ביאורי הלכה ופסקים בשאלות הקשורות לברכת הגשמים, ולתעניות ציבור בעת עצירת גשמים. ספר זה נכרך עם ספרו של הרב יאיר כהן, נר אברהם, בני ברק תשנ"ח; הרב יואל מלכא, נתיבי הלכה, "הלכות ברכת ההודאות והגשמים", עמ' קלז-קמא; הרב אברהם הלוי, ברכת השיר והשבח, עמ' עט - פב, רסט - רעב; הרב בן ציון ליכטמן, בני ציון על שו"ע או"ח סימן רכא.

הרב בן ציון ליכטמן, בני ציון על שו"ע או"ח סימן רכא, מבין בכונת הסמ"ק שלפיו אין נוהגים לברך כלל ברכה זו אף כשיש עצירת גשמים. ועל כך חולק הרמ"א וכותב שבמקום בו היתה עצירת גשמים מברך.

ג. ברכת הגשמים בארץ ישראל ובחו"ל

האם הם התכוונו דוקא לארצותם שלהם, (סמ"ק- אשכנז, אגור- גרמניה ואיטליה; כלבו- פרובנס), או שבדבריהם הם בקשו להבחין בין ארץ ישראל לחו"ל?

פרשני השולחן ערוך רואים בפסיקת ר' יוסף קארו בשולחן ערוך, גם כן רמז להבחנה בין ארץ ישראל לחו"ל. בשולחן ערוך אורח חיים סימן רכא כתב: **"אם היו בצער מחמת עצירת גשמים וירדו גשמים, מברכים עליהם"**. דברי הפתיחה: **"אם היו בצער"** לא נזכרו בגמ' או אף בפסיקת הרמב"ם והטור.

במשנה ברורה כתב כך:

אם היו בצער - אפשר דבארץ ישראל שמצוי שם יובש גדול וכשבא עת הגשמים והגשם יורד בזמנו כל אחד שמח בו, אפילו בסתמא צריך לברך בפעם ראשון כשיורד. ונקט לשון זה לאפוקי אם יורד עוד הפעם למחר וליומא אחרא. ומפרי מגדים משמע דאפילו בפעם ראשון א"צ לברך כשהשנים מסודרות כתיקונן.

את דבריו אילו הסביר בהרחבה בביאור הלכה שם, ולפיו השולחן ערוך בא לרמוז על מקום דוגמת ארץ ישראל, שם מצוי יובש גדול, ועל כן יש לברך בכל שנה כשיורדים גשמים בפעם הראשונה. לעומת זאת בחו"ל מברכים ברכה זו רק לאחר שהיו בצער, אבל לא באופן קבוע בכל שנה. לפיו גם הרמב"ם מודה לפרשנות זו, אלא שלא כתב זאת מפורשות מפני שהדבר לא נזכר במפורש בגמרא. אמנם הוא מציין שהפרי מגדים כתב שגם בארץ ישראל אין לברך כשהשנים מסודרות, וכן באלוהו רבה הסתפק בדבר באשר לארץ ישראל, ולכן מסיק שבארץ ישראל יש לברך בכל שנה בלא שם ומלכות.

הרב יחיאל מיכל אפשטיין, בערוך השולחן או"ח סימן רכא הסביר באופן דומה את כונת הרמ"א: **אם ירידת הגשמים ממוצע כמו בכל השנים אין צריך ברכה. ואצלם בארץ ישראל אין ריבוי גשמים מקלקלים התבואה כבמדינות שלנו, ובארץ ישראל כל מה שיורד יותר יש יותר ברכה ולפיכך צריך ברכה,** ולפי"ז אתי שפיר מה שאצלנו אין מברכים ברכה זו. ורבינו הרמ"א כתב וז"ל: **"מה שאין אנו נוהגים בזמן הזה בברכת הגשמים, משום דמדינות אלו תדירים בגשמים ואינן נעצרים כל כך עכ"ל,** וזה דוחק גדול שהרי כמה שנים יש אצלנו עצירת גשמים. ולדברינו אתי שפיר, דכיון דהברכה היא על ריבוי גשמים ואצלנו ריבוי גשמים קללה גדולה, ויותר יש יוקר בריבוי גשמים מעצירת גשמים ומה שייך אצלנו ברכה זו.

לפיו, ברכה זו מתאימה לאקלימה ואופיה של ארץ ישראל ולא לחו"ל, ולפחות במקומו שלו (ביילורוסיה).⁹

לא הכל הבינו באופן זה את כונת השולחן ערוך. הרב יעקב חיים סופר, כף החיים, או"ח סימן רכא ס"ק א כתב:

⁹ כאן הזדמנות לתקן את שכתבנו במאמר: **"נדידת החנוכיה"**, אמונת עיתך, 50 (מרחשוון- כסלו תשס"ג), עמ' 77 שם כתבנו שבעל ערוך השולחן חי בפולין. אך עיקר הפעילות שלו היתה בנובוהרדוק, בלורוסיה, ותודה לכל המעירים.

משמע מדברי מרן זצ"ל שאין חילוק בין ארץ ישראל לשאר ארצות. כל ששנים כסדרן אין מברכין, וכל שנעצרין וירדו מברכין.¹⁰

הבחנה אחרת בין ארץ ישראל לחו"ל כתב הרב יעקב חאגיז, שו"ת הלכות קטנות חלק א סימן קצ: שאלה מי ומי יברכו על הגשמים. תשובה אומרים בני חו"ל שהם אינם צריכין לגשמים. וא"כ למה שואלים מטר? אפשר לומר שירד לברכה ולא לקלוקל. וכבר הייתי במנטואה שהיו מתפללים על רבוי הגשמים. **ובארץ ישראל צריך לברך בכל שנה.** וכ"כ הרדב"ז שמברכין במצרים בכל שנה כשגדל היאור.

הרב יעקב חאגיז פעל באיטליה ואח"כ בירושלים. לפיו, בארץ ישראל יש לברך בכל שנה, כנראה בשל העובדה שארץ ישראל נחשבת כמקום יבש. הוא מציין שבמונטובה (=איטליה), היו מתפללים בשנים בהם ירדו הרבה גשמים. גם במצרים מברכים בשנים בהם היאור-הנילוס, עולה על גדותיו. לפיו, יש להבחין במידה מסויימת בין ארץ ישראל לבין ארצות חו"ל. בארץ ישראל יש לברך בכל שנה, ובחו"ל מברכים רק בשנים בהם יורדים גשמים רבים.

זוית ארץ ישראלית נוספת לברכה זו כתב הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט ברכות נט ע"ב. הוא מציין לדברי המגן אברהם, בשו"ע או"ח סימן רכא ס"ק א, המביא בשם הש"ך שכשיש לו שותפים מברך הטוב והמטיב, זה כולל גם את אשתו ובניו שיהנו מהפירות. והשיג עליו שהרי אין להם חלק בפירות ושמה לא יתן להם כלום. על כך כתב הרב יצחק אריאלי: "ולפי זה בארץ ישראל שמחויב ליתן תרומות ומעשרות ולקט שכחה ופאה, ואיכא כהנים לויים ועניים שודאי יהנו מהפירות שפיר יברך הטוב והמטיב". אם כי גם הוא מעיר שגם כאן אין להם חלק ולא בטוח שהם יהנו מהפירות, אם כי יש מקורות מהם ניתן ללמוד שיש להם זכות בגוף השדה.

הרב שריה דבליצקי בהקדמה לספרו: פלגי מים, העוסק בנושא זה, מסביר שהצורך בעיסוק בנושאים אלה הוא בשל התחושה כי יש החושבים שתפילות וברכות אלה אינם נוהגות כיום. בדבריו מדגיש שברכת הגשמים היא בארץ ישראל. וכך הוא פותח את הלכות ברכת הגשמים, שם עמ' רי: "אם ירדו בארץ ישראל גשמים כדי שיעור" וכו'.¹¹

גם הרב חיים דוד הלוי רואה ערך בחידוש ברכות אילו בארץ ישראל. כך כותב בקיצור שו"ע מקור חיים, פרק מח סעיף כד, לאחר שהוא מביא את הבכרות הלכותיהם ונוסחאותיהם:

ברכה זאת בטלה כל זמן שבת ישראל בגלות, אך עתה כאשר זיכנו ה' לשוב ולהתיישב

בארצנו אשר למטר השמים תשתה מים, ראוי לברך ברכות אלה כתקנת בעלי התלמוד,

וראוי כמו כן שהרבנות הראשית תודיע לציבור מתי הגיעה העת לברך הברכות הנ"ל.¹²

נראה אם כן שבזמננו, מששבנו לבנות את ארצנו לאחר שנות גלות ארוכות, יש לחדש ברכות אילו, בארץ אשר עיני ה' בה מראשית השנה ועד אחריתה, הארץ בה עיקר השבח וההודיה לה'. וכדברי הראי"ה קוק, שו"ת אורח משפט או"ח סימן כד (אם כי הם נאמרו בהקשר אחר):

הזכרת גבורותיו של הקב"ה תלוי' היא בארץ ישראל, ששם עיקר השבח וההודיה

להשי"ת.

¹⁰ כך הבינו גם: הרב אברהם דאנציגר, חיי אדם, כלל סה, ז; הרב שלמה גאנצפריד, קיצור שולחן ערוך סימן סא, ט.

¹¹ הרב שריה דבליצקי שם בעמ' רכא – רכב, מספר על שנים בהם ברך את ברכת הגשמים. אדר תשל"ט, כסלו תש"מ, טבת תשמ"ב, שבט תשמ"ה. במכתב ברכה בפתיחת הספר, מעיד הרב מאיר מזוז על עצמו שהוא ברך ברכת הגשמים בשבת פרשת בשלח תשנ"א (תחילת מלחמת המפרץ), אחרי שהיה עצירת גשמים.

¹² ראה עוד בהרחבה: הרח"ד הלוי, מקור חיים השלם, חלק ב עמ' 179-182.

